

Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΗΜΕΡΑ.
ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ,
ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ, ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗ
Καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών

Στην αυγή της χιλιετίας ζούμε τη διάψευση των προβλέψεων για τον «μαρασμό» ή το «τέλος» της θρησκείας, καθώς και την επαναξιολόγηση του ρόλου και των λειτουργιών της σε παγκόσμιο επίπεδο. Η θρησκεία ανακαλύπτεται και πάλι ευρύτατα ως κεντρική διάσταση της ανθρώπινης ζωής, ατομικής και συλλογικής. Η ανθρωπότητα όχι μόνον δεν φαίνεται να ζει πλέον με την αναμονή μιας εποχής χωρίς θρησκεία, άλλα ούτε **και** με την προσδοκία μιας εκκοσμικευμένης παγκόσμιας κοινωνίας, όπου η θρησκεία θα βρίσκεται στο περιθώριο. Μάλλον θεωρείται βέβαιο ότι οι θρησκείες θα παίζουν καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις, φυσικά όχι μόνον με τη μορφή του θρησκευτικού φονταμενταλισμού. Κατά τον Samuel Huntington «το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, η πορεία προς την εκκοσμίκευση αναστράφηκε. Άρχισε να σημειώνεται σχεδόν παγκοσμίως αναβίωση της θρησκείας, που εκδηλώθηκε σχεδόν σε κάθε τμήμα του κόσμου — εκτός από τη Δυτική Ευρώπη»¹. Ο Huntington προσθέτει: «Ο 21ος αιώνας αρχίζει σαν μια εποχή της θρησκείας»².

Σήμερα προβάλλονται οι καθοριστικές λειτουργίες της θρησκείας σε τρία επίπεδα:

1) Σε μια εποχή όπου το «υπαρξιακό κενό»³ αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο, μέσα στο σύγχρονο «χάος των πληροφοριών», μέσα στη διάχυτη άνω-

1. S. P. Huntington, *Ποιοι είμαστε: Η αμερικανική ταυτότητα στην εποχή μας*, μτφρ. Α. Αλαβάνου, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2005, 489.

2. Ό.π., 490.

3. Βλ. V. Frankl, *Αναζητώντας νόημα ζωής και ελευθερίας*, μτφρ. Τ.Ευδοκά / Κ. Χριστοφίδου, εκδ. Ταμασός, Λευκωσία 1979.

πολογική σύγκυση, τις αλληλοαντικρουόμενες και αλληλοαναιρούμενες προτάσεις ζωής και προσφορές νοήματος, η θρησκεία δίνει απαντήσεις στα έσχατα ερωτήματα της ύπαρξης, που συγκλονίζουν και σήμερα τον νου και την καρδιά του ανθρώπου, προσφέρει προσανατολισμό, πατρίδα, νόημα ζωής στον «παντοπόρο άπορο»⁴ άνθρωπο.

2) Οι θρησκείες είναι η μεγάλη πνευματική κληρονομιά της ανθρωπότητας και η κιβωτός του πολιτισμού. Μέσα στις θρησκευτικές παραδόσεις σημειώθηκαν, άλλα και διασώθηκαν τα σπουδαιότερα επιτεύγματα του πολιτισμού και θεμελιώδεις πανανθρώπινες αξίες. Πέρα από αυτό, η θρησκεία συνδέεται με την ταυτότητα των λαών και των πολιτισμών. «Οι πολιτισμοί διαφοροποιούνται μέσω της ιστορίας, της γλώσσας, της κουλτούρας, της παράδοσης και περισσότερο από όλα, μέσω της θρησκείας»⁵. Ανήκω σε μια ορισμένη θρησκεία, σημαίνει ανήκω σε έναν ορισμένο πολιτισμό.

3) Η τρίτη ουσιαστική λειτουργία της θρησκείας είναι η ειρηνευτική της αποστολή, η ευθύνη της για την παγκόσμια ειρήνη. Χωρίς την ειρήνη μεταξύ των θρησκειών είναι αδύνατο να υπάρξει ειρήνη μεταξύ των λαών και των πολιτισμών⁶. Η αξιοπιστία των θρησκειών θα εξαρτάται στο έξης ευρύτητα από τη συμβολή τους στον αγώνα για την ειρήνη. Θα γίνεται όλο και λιγότερο κατανοητό, πώς οι θρησκείες μπορούν να φανατίζουν και να διχάζουν, αντί να είναι δυνάμεις καταλλαγής, αντί να οικοδομούν τον οικουμενικό άνθρωπο. Τελικά «ένας πόλεμος στο όνομα της θρησκείας είναι ένας πόλεμος κατά της θρησκείας» (Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος).

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, αν η θρησκεία είναι ζωτικό στοιχείο της ζωής των ατόμων, των λαών, της ανθρωπότητας, τότε πρέπει να βρίσκεται στο κέντρο της αγωγής, εφόσον η αγωγή είναι ανθρωποποιία, ο άνθρωπος δηλαδή γίνεται άνθρωπος μέσω της αγωγής. Αν η αγωγή έχει σχέση με το ανθρωπολογικό ερώτημα, τότε πρέπει να αξιοποιήσει το κεφάλαιο θρησκεία, αφού η πιο βαθειά γνώση για τον άνθρωπο διασώζεται στα θρησκευτικά κείμενα της ανθρωπότητας και στη θρησκευτική εμπειρία. Αν η αγωγή εντάσσει το παιδί σε ένα επιμέρους πολιτισμό, τότε πρέπει να διδάσκεται στο σχολείο η θρησκεία, στην οποία συμπυκνώνονται τα θεμελιώδη στοιχεία του κάθε πολι-

4. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, *Παντοπόρος άπορος. Νεωτεριχές και μετανεωτεριχές περιπέτειες του ανθρωπολογικού στοχασμού*, Αθήνα 2003.

5. S.P. Huntington, «The Clash of Civilizations», *Foreign Affairs* 72 (1993), τεύχος 3, 22-49, 25.

6. Βλ. H. Küng, *Projekt Weltethos*, München 1992.

τισμού. Αν ή αγωγή θέλει να είναι αγωγή ειρήνης και διαπολιτισμικότητας, τότε τα παιδιά και οι νέοι πρέπει να διδαχθούν υπεύθυνα για την παγκοσμιότητα της θρησκείας και την ποικιλία των θρησκειών, αφού η γνώση των άλλων θρησκειών είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση του διαφορετικού και την επικοινωνία με αυτό.

Όλα αυτά αποδεικνύουν πόσο σημαντικό είναι το έργο της ορθής θρησκευτικής αγωγής και κυρίως πόσο δύσκολο εγχείρημα αποτελεί. Οι δυσκολίες της σχολικής θρησκευτικής αγωγής συνδέονται:

α) Με την ουσία του ίδιου του θρησκευτικού φαινομένου, το οποίο είναι όντως πολυδιάστατο και πολύπλοκο. Για να πεισθεί κανείς, αρκεί να ρίξει μια ματιά σε μια Ιστορία των Θρησκευμάτων, ή ακόμη στην αξιολόγηση της θρησκείας από τους μεγάλους φιλοσόφους, υποτίθεται, από τα πιο ρωμαλέα πνεύματα της ανθρωπότητας. Μαζί με τις βαθιές, θετικές εκτιμήσεις της θρησκείας, ειπώθηκαν γι' αυτήν τα πιο απίθανα πράγματα. Η ανθρώπινη λογική είδε το Θεό ως δημιουργήμα του ανθρώπου, ως προβολή ανθρώπινων πόθων, ως «Θεά δυνάστη», ως αλλοτρίωση του ανθρώπου, ως άρνηση της ανθρώπινης ελευθερίας, έκανε λόγο για το «θάνατο του Θεού», είδε τη θρησκεία ως «όπιο του λαού», ως «παιδική ασθένεια», ως «παγκόσμια νευρώση». Αναφορικά με το θέμα θρησκεία κυκλοφορούν δυστυχώς ακόμη και σήμερα και μεταξύ πολλών διανοουμένων περισσότερες παρερμηνείες και παρανοήσεις παρά σωστές αξιολογήσεις.

β) Οι δυσκολίες της θρησκευτικής αγωγής συνδέονται και με τις ιδιαιτερότητες της θρησκευτικής ανάπτυξης του παιδιού. Η παιδική θρησκευτικότητα είναι ένα εξαιρετικά πολύπλοκο φαινόμενο και ακόμη πολυπλοκότερη είναι η παιδαγωγική αντιμετώπιση της. Η μελέτη της παιδικής θρησκευτικότητας αποκαλύπτει ότι, παρά τις προόδους, ξέρουμε λίγα μόνον πράγματα για την παιδική ψυχή. Κατά τον Friedrich Schweitzer τα παιδιά έχουν ήδη ολοκληρώσει μια καθοριστική θρησκευτική πορεία πριν εισέλθουν στο σχολείο'. Φαίνεται, όπως σημειώνει και ο Karl Ernst Nipkow, ότι το παιδί έχει έναν «ιδιωτικό Θεό», ένα μίγμα από «φαντασίες, συναισθήματα και απόψεις, που ανέπτυξε το ίδιο»⁸. Έτσι, και αναφορικά με τη θρησκεία, τα παιδιά «έρχονται

7. F. Schweitzer, «Kind und Religion-Religiöse Sozialisation und Entwicklung im Grundschulalter», στο έργο: F. Schweitzer/G.Faust-Siehl (έπιμ.), *Religion in der Grundschule. Religiöse und moralische Erziehung*, Frankfurt a .M. 1994, 38-47, 41. Βλ. και F. Schweitzer, *Das Recht des Kindes auf Religion. Ermutigungen für Eltern und Erzieher*, Gütersloh 2000.

8. K. E. Nipkow, *Erwachsenwerden ohne Gott? Gotteserfahrung im Lebenslauf*, München 1987, 21.

στο σχολείο όχι απλά ως «άγραφος χάρτης», ακόμη και τότε, που —όπως σήμερα είναι σύνηθες— δεν δίνεται στο σπίτι θρησκευτική αγωγή. Όλα τα παιδιά έχουν εμπειρίες προσωπικής-ατομικής θρησκευτικότητας, και από παιδαγωγική σκοπιά αυτές οι εμπειρίες οφείλουν να ληφθούν στα σοβαρά»⁹.

Η θρησκευτική αγωγή δεν μπορεί να αγνοήσει αυτά τα δεδομένα για την παιδική ψυχή και την ανάπτυξη της. Και η ίδια η ψυχολογία πρέπει όμως να πάρει οπωσδήποτε στα σοβαρά τις θρησκευτικές αναζητήσεις του παιδιού. Το παιδί είναι γεμάτο ερωτήματα και για το Θεό, έχει τις δικές του θρησκευτικές απορίες και τις δικές του απαντήσεις. Δεν έχουμε δικαίωμα να κάνουμε να σιγήσει αυτή η αναζήτηση. Εάν το σχολείο θέλει να παραμείνει χώρος παιδείας, δεν μπορεί εκεί οι βαθιές φιλοσοφικοθρησκευτικές ανησυχίες των παιδιών να αντιμετωπίζονται με ειρωνικά σχόλια από τους δασκάλους. Σε ένα σχολείο, το οποίο από χώρο αγωγής έχει μετατραπεί σε χώρο μετάδοσης πληροφοριών, καταστρέφεται ή παιδικότητα του παιδιού, αφού δεν αφιερώνεται χρόνος σε αυτά τα δήθεν «παιδαριώδη» ερωτήματα, που όμως συγκλονίζουν την παιδική ψυχή¹⁰.

γ) Στις εγγενείς δυσκολίες της θρησκευτικής αγωγής, οι οποίες, όπως είδαμε, συνδέονται με το ίδιο το θρησκευτικό φαινόμενο και την πολυδιάστατη παιδική θρησκευτικότητα, έρχονται σήμερα να προστεθούν και νέα προβλήματα που απορρέουν από το πνεύμα των καιρών. Είναι βέβαιο ότι από τη σύγχρονη στροφή στη θρησκεία ο χριστιανισμός δεν αποκόμισε ιδιαίτερα οφέλη. Η αποξένωση των δυτικοευρωπαίων από τις χριστιανικές εκκλησίες συνεχίζεται και παγιώνεται. Η επιπόλαιη στην αρχή αδιαφορία για την Εκκλησία μετατρέπεται συχνά με την πάροδο του χρόνου σε αντικλησιαστική στάση. Ο Hans Küng κάνει λόγο για «μετασχηματισμό της θρησκείας», για «εξατομικευση» και «πλουραλιστικοποίηση» της θρησκευτικότητας, κάτι που προχωρεί με όλο και πιο γρήγορους ρυθμούς. Ο Hermann-Josef Frisch πιστεύει ότι στον ευρωπαϊκό χώρο θα εμφανίζονται όλο και πιο συχνά νέες μορφές εξατομικευμένης θρησκευτικότητας. «Η θρησκεία θα μεταναστεύει όλο και περισσότερο από την Εκκλησία και τον οργανωμένο χριστιανισμό»¹¹. Η εξατομικευμένη θρησκευτικότητα, ή οποία επιτρέπει στο άτομο να ξεφεύγει από τη

9. F. Schweitzer, «Kind und Religion», 46.

10. E. Zoller, *Die kleinen Philosophen. Von Umgang mit «schwierigen» Kinderfragen*, Freiburg i.Br. 1995.

11. H.Küng, *Das Christentum. Wesen und Geschichte*, München/Zürich 1994, 868.

12. H.- J. Frisch, *Leitfaden Fachdidaktik Religion*, Düsseldorf 2000,17.

θεσμοποιημένη και τυποποιημένη θρησκεία, να βρίσκει τον δικό του δρόμο και τις δικές του απαντήσεις, εμπερικλείει όντως τον κίνδυνο υποκειμενισμού και άκριτης προσαρμογής στο πνεύμα των καιρών. Η ανοικτή, πλουραλιστική θρησκευτικότητα από την άλλη, ενώ με το άνοιγμα προς άλλες θρησκείες καθίστα δυνατή τη διεύρυνση του ορίζοντα και τον εμπλουτισμό των εμπειριών του ατόμου, μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα οι άνθρωποι να φτιάχνουν, ανάλογα με τις ανάγκες τους, μια θρησκεία με πολλά παραθρησκευτικά ή ψευδοθρησκευτικά στοιχεία. «Η θρησκεία 'χρησιμοποιείται' σύμφωνα με το νόμο της αγοράς, ή μάλλον σύμφωνα με το νόμο του σουπερμάρκετ. Οι άνθρωποι επιλέγουν, αυτοεξυπηρετούνται ανάλογα με τις προκαθορισμένες ατομικές τους ανάγκες. Φτιάχνει ο καθένας το δικό του πρότυπο, κατά το δοκούν. Επιλέγει και απορρίπτει. Και αφού έχει απορρίψει κάτι, συνεχίζει να αναζητά νέες προσφορές. Και οι προσφορές είναι όντως πολυάριθμες»¹³.

Είναι προφανές ότι κάτω από αυτές τις συνθήκες ή θρησκευτική αγωγή καθίσταται όλο και δυσκολότερη, παράλληλα όμως όλο και περισσότερο αναγκαία για τη στήριξη της νέας γενιάς στην αναζήτηση αξιολογικού προσανατολισμού και ταυτότητας. Είναι γεγονός ότι ο πλουραλισμός, το «θεμελιώδες γνώρισμα» των σύγχρονων κοινωνιών, μας θέτει ενώπιον νέων «αναπόδραστον παιδαγωγικών, θεολογικών και θρησκευτοπαιδαγωγικών προβλημάτων»¹⁴. Πράγματι ή θρησκευτική αγωγή βρίσκεται σήμερα απέναντι σε νέα δεδομένα και νέες προκλήσεις. Τα προβλήματα στο χώρο αυτό είναι σύνθετα και δεν υπάρχουν έτοιμες λύσεις. Ο Η.-J.Frisch αναφέρει για τη Γερμανία ότι όλο και περισσότερα παιδιά και νέοι αντιδρούν «κατά κάποιο τρόπο αλλεργικά» απέναντι στο μάθημα των Θρησκευτικών, αναπτύσσουν «αντιστάσεις και αναστολές» και πρέπει να θεωρούνται «ως άτομα με μαθησιακές δυσκολίες στο θέμα της θρησκείας»¹⁵. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι και στη χώρα μας το μάθημα των Θρησκευτικών βρίσκεται συνεχώς στην επικαιρότητα, συνήθως κρινόμενο και αμφισβητούμενο.

Πιστεύω πάντως ότι η παιδευτική αξία της σχολικής θρησκευτικής αγωγής είναι σήμερα ιδιαίτερα μεγάλη και η καλή οργάνωση της άκρως επιτακτική:

α) Το σχολείο οφείλει να δώσει στα παιδιά θρησκευτική αγωγή, τόσο αναγκαία για την προσωπική τους πορεία, για την ομαλή συναισθηματική, ηθική

13. M. Albus, Die unbekannte Religion. Auf der Suche nach dem Christentum, Freiburg/ Basel/ Wien, 1997, 17.

14. Chr. Orale, Religionspädagogik, Berlin/New York 1998, 271.

15. H.- J. Frisch, Leitfaden Fachdidaktik Religion, 15.

και κοινωνική ανάπτυξη τους, για τη νοηματοδότηση της ζωής τους, την αντιμετώπιση των προκλήσεων των καιρών και των αλλοτριωτικών δομών της σύγχρονης κοινωνίας. Μια αγωγή, η οποία μαθαίνει στα παιδιά να ανακαλύπτουν τις επαναστατικές δυνατότητες που περικλείει η θρησκεία και να μην την ταυτίζουν με σκοταδισμό και συντηρητισμό. Μια αγωγή που οπλίζει τα παιδιά για να αντιμετωπίζουν τη σύγχρονη παραθρησκευτική παραφροσύνη. Το σχολείο πρέπει να παρέχει μια θρησκευτική παιδεία που προάγει την κριτική σκέψη, αφού μας φέρνει αντιμέτωπους με τα πιο βαθιά ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, βοηθά το παιδί να αποκτήσει αισθητήριο για τα ουσιαστικά της ζωής, για τη σημασία του δικού του προσωπικού αγώνα για έναν δικαιότερο κόσμο. Μια αγωγή που δρα απελευθερωτικά σε έναν κόσμο, όπου κυριαρχεί ο ευδαιμονισμός και η χρησιμοθηρία, προβάλλοντας την ελευθερία ως ασκητικό ήθος, ως απελευθέρωση από την τυραννία των αναγκών.

β) Στο μάθημα των Θρησκευτικών ανοίγονται σήμερα πρωτόγνωρες δυνατότητες, επειδή αυτό είναι η μπορεί να αναδειχθεί κατεξοχήν μάθημα πολιτισμού, μάθημα ευαισθητοποίησης για την παράδοση μας. Η σχολική θρησκευτική αγωγή πρέπει να προβάλλει τον ρόλο της Ορθοδοξίας στη διαμόρφωση του πολιτισμού μας, το πνεύμα που δημιούργησε τα υπέροχα μνημεία της πίστης μας, πρέπει να βοηθά τους νέους να ανακαλύψουν και να αγαπήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά. Είναι βέβαιο ότι η υποβάθμιση του μαθήματος των Θρησκευτικών συμβάλλει στην αποκοπή μας από τις πολιτιστικές μας ρίζες, τα ήθη και τα έθιμα μας, το ήθος και τον λαϊκό μας πολιτισμό.

γ) Το μάθημα των Θρησκευτικών, ως μάθημα ταυτότητας και ευαισθητοποίησης για την παράδοση της Ορθοδοξίας και τις αξίες του πολιτισμού μας, αποκτά σήμερα, μέσα στη νέα ευρωπαϊκή πραγματικότητα, ιδιαίτερη σημασία. Πιστεύω ότι στο νέο ευρωπαϊκό τοπίο δημιουργούνται νέες προκλήσεις άλλα και νέες ευκαιρίες για την ορθόδοξη χριστιανική αγωγή¹⁶. Πάντως το θρησκευτικό μάθημα δεν πρέπει να μετατρέπεται αποκλειστικά σε πολιτισμικό μάθημα. Οι εκκλησίες μας δεν είναι μουσεία άλλα χώρος λατρείας του Θεού και οι δημιουργοί των απαράμιλλων έργων του χριστιανικού πολιτισμού δεν είναι απλοί καλλιτέχνες άλλα άνθρωποι συνεπαρμένοι από το Θεό.

δ) Τέλος η σημασία της ορθής θρησκευτικής αγωγής αποκαλύπτεται σήμερα, όταν αυτή λειτουργεί ως αγωγή ειρήνης, μέσα σε ένα κόσμο, όπου ζούμε

16. Κ. Δελικωσταντής, «Η ευρωπαϊκή διάσταση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής», στο έργο: *Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού*. Βόλος, 15-17 Μαΐου 2004, Διακοινοβουλευτική Συνέλευση Ορθοδοξίας, Αθήνα 2005.

νεκραναστάσεις εθνικισμών, πολιτισμικές και θρησκευτικές συγκρούσεις, όπου η θρησκεία γίνεται συχνά υπόθεση του φανατισμένου όχλου. Έτσι η θρησκευτική αγωγή υπηρετεί τους ανθρωπιστικούς και πανανθρώπινους στόχους της εκπαίδευσης, τη διαπολιτισμικότητα, την ανοιχτοσύνη προς το διαφορετικό και το «διάλογο αλήθειας και αγάπης», ο οποίος είναι η μόνη λύση μεταξύ των άκρων: του φανατισμού της αλήθειας και της αδιαφορίας για την αλήθεια. Το μάθημα των Θρησκευτικών του μέλλοντος ως γνήσιο μάθημα θρησκευτικής παιδείας και πολιτισμού θα αποτελεί παράλληλα και χώρο διαπολιτισμικής και διαθρησκειακής μάθησης. Πάντως και στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι το θρησκευτικό μάθημα δεν είναι δυνατόν να εξαντλείται σε μια ηθική, κοινωνική και πολιτιστική στοχοθεσία. Δεν προτείνουμε τη μετατροπή του μαθήματος των Θρησκευτικών αποκλειστικά σε μάθημα πολιτισμού, αλλά τη συνειδητοποίηση και προβολή της πολιτισμικής του διάστασης. Ο θεολογικός ορισμός του ανθρώπου είναι «ζών θεούμενον» και όχι «ζών πολιτισμικόν».

Τα μεγάλα προβλήματα του αιώνα που έρχεται δεν θα είναι μόνον επιστημονικά, τεχνολογικά και πολιτικά άλλα και ηθικά και θρησκευτικά. Θα ήταν παράλογο, ή αγωγή, αντί να πλουτίζει, να μορφώνει τον άνθρωπο, να τον στηρίζει στην πορεία του προς την ελευθερία, τελικά να τον φτωχαίνει, να τον παραμορφώνει και να παρεμποδίζει την ανάπτυξη του, αγνοώντας, παρανοώντας ή καταπιέζοντας μια από τις πιο βασικές δυνάμεις του, τη διάσταση βάθους του πνεύματος του: τη θρησκευτικότητα. Πρόκειται για ανθρωπολογική, ιστορική και παιδαγωγική αστοχία. Είναι βέβαιο ότι η παραμέληση ή η καταπίεση της θρησκευτικότητας προκαλεί ποικίλες αλλοτριώσεις στην ανθρώπινη ύπαρξη. Επιτέλους, πώς είναι δυνατόν να πάρει κανείς στα σοβαρά μια Παιδαγωγική, η οποία επαναλαμβάνει «μαγικές» λέξεις όπως: αυτοπραγμάτωση, αυτονομία, δημιουργικότητα, επικοινωνία, διαπολιτισμικότητα κ.ά., αλλά δεν παίρνει στα σοβαρά βασικές θρησκευτικές αναζητήσεις του παιδιού και αρνείται να στηρίζει την πορεία του προς μια κριτική θρησκευτικότητα, ουσιαστικά δηλαδή το αφήνει έρμαιο της παραθρησκευτικής παραπληροφόρησης;

Ολέθριο θα ήταν όμως, αν στο σχολείο επικρατούσε η κλειστή θρησκευτική αγωγή, η οποία θα καλλιεργούσε το δογματισμό και θα οδηγούσε σε αδυναμία θετικής θεώρησης του πλουραλισμού, μάλιστα σε μια στιγμή της ανθρώπινης ιστορίας, όπου οι κοινωνίες μας γίνονται όλο και περισσότερο πλουραλιστικές. Η κλειστή θρησκευτική αγωγή δεν αστοχεί μόνον ως προς την εκτίμηση των άλλων θρησκειών, αλλά, τελικά, και ως προς την εκάστοτε δική μας θρησκεία, την οποία εμπλέκει στα αδιέξοδα του φονταμενταλισμού. Εάν υπάρχει όμως για την ανοικτή κοινωνία ένας κοινά αποδεκτός στόχος της αγωγής,

αυτός είναι ή αντιμετώπιση του φανατισμού ή η κατάφαση του πλουραλισμού στη βάση των θεμελιωδών αξιών του πολιτικού πολιτισμού μας.

Το ζητούμενο είναι η ανοικτή σχολική θρησκευτική αγωγή. Οι λεπτομέρειες στην οργάνωση της μπορεί να διαφέρουν από χώρα σε χώρα, ο κεντρικός προσανατολισμός της όμως οφείλει να είναι παντού ο ίδιος: η παρουσίαση στη νέα γενιά των γνήσιων στοιχείων της θρησκευτικής τους παράδοσης, άλλα και η γνωριμία με τις άλλες παραδόσεις, στο πνεύμα της ειρηνικής συνύπαρξης και της διαπολιτισμικότητας. Πιο συγκεκριμένα, αυτό σημαίνει ότι το μάθημα των Θρησκευτικών θα έχει διπλή αποστολή:

α) Θα εισάγει τα παιδιά στη δική μας θρησκευτική παράδοση, όχι ως ένα «κλειστό σύστημα», αλλά ως μια πραγματικότητα, η οποία κατανοείται ορθά μέσα από την αναφορικότητα και την ανοιχτοσύνη της προς τις άλλες παραδόσεις. Η οικείωση της δικής μας παράδοσης είναι βασικός ορός για τη σωστή προσέγγιση των άλλων θρησκειών και παραδόσεων. Γιατί, πώς είναι δυνατόν να πάρει κανείς το διαφορετικό στα σοβαρά, αν δεν γνωρίζει και δεν σέβεται το δικό του, τη δική του παράδοση; Δεν υπάρχει πρόοδος που δεν χτίζεται στην παράδοση, δεν υπάρχει άρριζη πρωτοπορία.

β) Το μάθημα των Θρησκευτικών θα δίνει στοιχεία και για τις άλλες θρησκείες, καθιστώντας δυνατή την πρόσβαση στο «άλλο», στο διαφορετικό, τη συνάντηση και το διάλογο με αυτό. Ο κίνδυνος του συγκρητισμού και των σχετικοποιήσεων επισημαίνεται από πολλούς, η συνάντηση όμως και ο διάλογος δεν σημαίνουν αυτομάτως συγκρητισμό και σχετικοποίηση. Με τον υπεύθυνο διάλογο δεν απεμπολείται η αλήθεια, υπερβαίνεται όμως η εσωστρέφεια και ο απομονωτισμός που τρέφουν τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Το μάθημα των Θρησκευτικών στηρίζει τον διαπολιτισμικό *και* ειρηνευτικό προσανατολισμό του σχολείου. «Η γνώση των άλλων θρησκευμάτων είναι στοιχειώδης προϋπόθεση για την κατανόηση και την εξασφάλιση ανθρώπινης επαφής με τους ανθρώπους άλλων πολιτισμών»¹⁷.

Επίλογος

Επιστρέφουμε στο σημείο, από το οποίο ξεκινήσαμε. Η σχολική θρησκευτική αγωγή καλείται να επιτελέσει σήμερα σπουδαίο αλλά και δύσκολο έργο. Σαφώς υπάρχουν στις μέρες μας φαινόμενα, τα οποία μας προβληματίζουν και μας ανησυχούν. Τέτοια φαινόμενα είναι η επικράτηση του «τεχνοπώ-

17. Α. Γιαννουλάτος, *Η στάση των χριστιανών έναντι των άλλων θρησκειών*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Αθήνα 1989, 6.

λιου», δηλαδή η «υποταγή του πολιτισμού στην τεχνολογία»¹⁸, η αλλοτριωτική κυριαρχία των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής επικοινωνίας και του διαδικτύου στη ζωή μας, η λειτουργία αυτών των μέσων ως πηγής αξιών για όλο και μεγαλύτερο αριθμό ατόμων σε παγκόσμιο επίπεδο, ο κίνδυνος έκπτωσης του πλουραλισμού σε έναν σχετικοκρατικό μηδενισμό, οι επαπειλούμενες πολιτισμικές συγκρούσεις στο όνομα της «Ιδιαιτερότητας», οι συχνές εκρήξεις του φονταμενταλισμού και του θρησκευτικού φανατισμού, και, στο επίπεδο της «κοινότητας», ή κρίση της οικογένειας, τα αδιέξοδα του ατομοκεντρισμού, ή «ιδιωτικοποίηση» των αξιών κ.ά.

Βέβαια και σε άλλες εποχές τα πράγματα δεν ήταν απλά. Το προπατορικό αμάρτημα δεν συνέβη ούτε στους νεότερους χρόνους, ούτε στον αιώνα μας, ούτε τα τελευταία χρόνια. Και σήμερα τα θετικά και ευοίωνα σημεία των καιρών είναι πολλά και δεν πρέπει να τα αγνοήσουμε. Τέτοια είναι η σύγχρονη αναβίωση της θρησκείας ως δύναμης ζωής, το αναζωογονούμενο ενδιαφέρον για πνευματικές αξίες πέρα από τον οικονομισμό και τον καταναλωτισμό, η εκ νέου ανακάλυψη της αξίας της κοινότητας, το γεγονός ότι φαίνεται να έχει ξεπεραστεί η άγριη σύγκρουση και αντιπαλότητα επιστήμης και θρησκείας, που τόσα δεινά προκάλεσε κ.ά. Θετικό σημείο είναι επίσης η υπέρβαση της αδιέξοδης αντιπαράθεσης μεταξύ Διαφωτισμού και χριστιανισμού. Γενικότερα είναι ελπιδοφόρο το γεγονός ότι σήμερα καταγράφεται σοβαρός προβληματισμός για το νόημα της «προόδου» και συνειδητοποιείται ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξει αληθινή πρόοδος, αν αυτή είναι σε βάρος του «πολιτισμού του προσώπου» και του ανθρωπισμού.

Αναμφισβήτητα, χωρίς αναφορά στη θρησκεία είναι αδύνατο να κατανοήσουμε το παρελθόν, να αναλύσουμε το παρόν και να σχεδιάσουμε το μέλλον μας. Γνωρίζουμε σήμερα ότι πλανώνται όλοι εκείνοι που υποτιμούν το φαινόμενο θρησκεία, το οποίο συνδέεται άρρηκτα με τα βαθύτερα ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης και σημαδεύει ολόκληρη την ιστορία του ανθρωπίνου γένους. Συνειδητοποιούμε το βάθος της πλάνης εκείνων, οι όποιοι θεωρούν τη θρησκεία ιδιωτική υπόθεση ή τη χαρακτηρίζουν ως νεύρωση, αυταπάτη και ψευδαίσθηση, τυφλοί ή εθελοτυφλούντες απέναντι στο δυναμισμό της θρησκείας, τον πολιτισμό που δημιούργησε και την τεράστια κοινωνική της εμβέλεια. Πώς είναι δυνατόν ή νεύρωση να γεννά Παρθενώνες, την Αγία-Σοφία, τις

18. Βλ. Ν. Πόστμαν, *Τεχνολόγιο. Η υποταγή του πολιτισμού στην τεχνολογία*, (J-τηρ. Κ. Μεταξά, έκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999).

υπέροχες βυζαντινές εικόνες, την εκκλησιαστική μας μουσική, το θαύμα της αγιότητας, την επανάσταση της χριστιανικής αγάπης;

Η θρησκευτικότητα είναι και υπόθεση αγωγής και η ανοικτή και κριτική θρησκευτικότητα είναι υπόθεση ανοικτής και κριτικής θρησκευτικής αγωγής¹⁹. Στην Ελλάδα ή σχολική θρησκευτική αγωγή μπορεί να αντλεί από τη μεγάλη παράδοση της Ορθοδοξίας. Αν ή αλήθεια του προσώπου είναι η πεμπουσία της ορθόδοξης θεολογικής ανθρωπολογίας, τότε το δικό μας δράμα παιδείας οφείλει να είναι η «παιδεία του προσώπου». Το μάθημα των Θρησκευτικών, ως μάθημα «πολιτισμού του προσώπου», βοηθώντας τα παιδιά να βρίσκουν καίριες απαντήσεις στις υπαρξιακές αναζητήσεις τους μέσα από την ορθόδοξη παράδοση, τα φέρνει σε επαφή με το νόημα της πίστης στον Τριαδικό Θεό, ένα θεό σχέσεων και αγάπης, με το ζην εν Χριστώ και κατά Χριστόν, ο οποίος δεν ανήκει μόνον σε όσους ανήκουν σε αυτόν, με την εκκλησιαστική διάσταση της χριστιανικής ελευθερίας, που είναι συνελευθερία, με την προτεραιότητα της σχέσης απέναντι στην κτήση, με τη σοφία, της άσκησης, με την ευχαριστιακή χρήση του κόσμου κ.ά.²⁰ Διδάσκει όμως και την ανοιχτοσύνη, την ειρήνη και τη διαπολιτισμικότητα, το σεβασμό στο πρόσωπο του συνανθρώπου, ανεξάρτητα από τη θρησκεία του. Η ανοιχτοσύνη προς το συνάνθρωπο είναι ή παιδαγωγική συνέπεια του χριστιανικού Ευαγγελίου. Έτσι η ανοικτή θρησκευτική αγωγή θεμελιώνεται ανθρωπολογικά, ανθρωπιστικά και θεολογικά, είναι αίτημα όχι μόνον της παιδαγωγικής ευθύνης αλλά, πρωτίτως, του Ευαγγελίου της αγάπης.

19. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, «Σχολική θρησκευτική αγωγή και κριτική θρησκευτικότητα», στο έργο: Σ. Φωτίου (επιμ.), *Αγωγή Ελευθερίας. Η πρόταση της 'Ορθόδοξης Αγωγής στον σύγχρονο κόσμο*, έκδ. Αρμός, Αθήνα 1996, 63-91.

20. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, *Το ήθος της ελευθερίας. Φιλοσοφικές απορίες και θεολογικές αποκρίσεις*, έκδ. 5. Δόμος, Αθήνα 1990.